

Szeberényi Gábor

Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése¹

Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőségfeltételei az 1920-as évek elején

(II. közlemény)

Budapestről Pécsre

A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem (ETE) elhúzódó szerveződési folyamatának részeként a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar felállítása, valamint a professzori kar zömének kinevezése csak 1918 tavaszán történt meg.² A még fel sem állított kar két professzorát azonban már korán, 1914 augusztusában kinevezték: Kornis Gyula (1885–1958), a filozófia nyilvános rendkívüli tanára mellett a Thallóczy Lajos környezetéhez tartozó³ Hodinka Antal (1864–1946) lett a magyar történelem nyilvános rendes tanára.⁴ A történettudományi képzés vonatkozásában ez a keret 1918. március 10-én egészült ki, amikor – a többi bölcsészprofesszorral egyetemben⁵ – a Magyar Történelmi Társulat főtitkárát, Lukinich Imrét (1880–1950) az egyetemes történet nyilvános rendes tanárává nevezték ki.⁶ A pozsonyi bölcsészképzés frissen kialakult – lényegében még meg sem kezdett – rendjében azonban hamarosan repedések mutatkoztak, melyek elsőként éppen a magyar történeti tanszéket érintették.

Ress Imre kutatásaiból tudjuk, hogy a Budapesti Tudományegyetemen felállítani tervezett Balkán-történeti tanszék élére 1918 tavaszán a szlavista Hodinka Antalt⁷ szemelték

1 A tanulmány elkészítéséhez szükséges budapesti kutatások a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány 2013. és 2015. évi pályázati támogatásával valósultak meg.

2 SZABÓ 1940. 17–18.

3 WAKTOR 2004.

4 SZABÓ 1940. 12. Noha Thallóczy Lajos bécsi körének, a „büzérek” társaságának (vö. WAKTOR 2004) Hodinka Antal egyik alapító tagja volt, a „Büzérmagy” (Thallóczy) és „Hugyec” (Hodinka) viszonyát némileg árnyalják Takáts Sándor sorai, amelyet Szekfű Gyulához írt Thallóczy Lajos halálakor: *„Ami szegény Büzérmagyot illeti, sok bolondot és tréfás dolgot mondott és írt, de már az tiszta fantázia, hogy iratainak rendezését Hodinkára bízta volna. Őkegyelmessége nagyon jól tudta, milyen feledékeny és szórakozott ember Hodinka! Aztán a valóságban sohasem békült ki vele teljesen. Egyik levelében szórólszóra ezt írta nemrég a büzérmagy nekem: »A háborúnak esélyei folyton változnak! Hogy a schrapnel nem Gerbaud-bonbon, a gránát nem fagyalt, azt még Hugyec is tudja!» Egy másik levelében meg ezt írta: »Hugyec egyetemi rendes tanár!! Nem szeretnék pozsonyi egyetemi hallgató lenni!«* ELTE EKK G628 – Takáts Sándor levelei Szekfű Gyulához, 8. levél (Budapest, 1916. dec. 26.)

5 Császár Elemér (magyar irodalomtörténet), Gyomlay Gyula (klasszika-filológia), Prinz Gyula (földrajz), Vári Rezső (klasszika-filológia) és Zolnai Gyula (magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet) nyilvános rendes, míg Thienemann Tivadar (német nyelv és irodalom) nyilvános rendkívüli tanár lett. SZABÓ 1940. 18.

6 SZABÓ 1940. 18.

7 Hodinka Antalra lásd SZABÓ 1940. 381–388.; SZIKLAY 1978; FONT 1996.

ki professzornak.⁸ A Pozsonyban ekként megüresedő magyar történeti katedra lehetséges várományosaként – befolyásos támogatók (Angyal Dávid budapesti bölcsészkar dékán, Károlyi Árpád, Klebelsberg Kuno) és egyben a jelölt terveivel egyezően – Szekfű Gyula (1883–1955) neve merült fel. Szekfű bécsi levéltárosi állása megtartása mellett a megbízást akár még óraadói státuszban is vállalta volna, „[h]a Lukinichék beleegyezének”,⁹ ám a kezdeményezés végül is az egyetemi tanács ellenállásán megbukott. A Rákóczi-kötet körüli polémiák óta konfliktusos személyiségnek tartott Szekfűtől az egyetemi tanács tagjai „a Kar békéjét és családias együttélését”¹⁰ féltették, Thienemann Tivadar (1890–1985) pedig egyenesen a szintén Bécsben működő Eckhart Ferencet – egyébként Szekfűvel közös barátjukat¹¹ – kapacitálta, hogy mielőbbi magántanári habilitáció után pályázzon az ETE-n hamarosan felállítandó középkor-történeti tanszék élére.¹² Az 1918 őszen még valamelyest realisnak látszó kezdeményezések azonban – legalábbis Szekfű, illetve a (Károlyi Árpád közbenjárására végül) visszalépő Eckhart vonatkozásában¹³ – Pozsony csehszlovák megszállásával lekerültek a napirendről. Az egyetem több hullámban Budapestre kényszerült menekülni,¹⁴ ami azonban a továbbiakra vonatkozó kérdést nem csupán Hodinka számára nyitotta meg újra, de egyben az ETE (bölcsészkarának) történetében egy hosszú éveken keresztül húzódó folyamat nyitányát is jelentette.

Angyal Dávidnak, a budapesti bölcsészkar dékánjának a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett 1919. december 2-i leveléből tudjuk, hogy a fővárosi Balkán-történeti tanszék (egyébként 1911-től napirenden lévő) megszervezésének, illetve betöltésének kérdése 1919 végén újra felmerült – mégpedig Hodinka Antal kezdeményezésére. Hodinkát a csehszlovák kormány a nyár folyamán felmentette egyetemi tanári állásából, ezért szeptember 8-án beadványt intézett a budapesti bölcsészkar tanácsához, kérve, hogy a kar nyilvános rendes tanárként alkalmazza. Angyal – a kari tanács támogatásával¹⁵ – december 2-án azzal az előterjesztéssel fordult a miniszterhez, „*hogy a balkáni népek történeti tanszékét és a vele kapcsolatos szemináriumot felállítani és megszervezni és arra dr. Hodinka Antalt, a pozsonyi Erzsébet tud. egyetem ny. r. tanárát – kinek javaslatba hozását a kar meghívásnak kívánja tekinteni – ugyancsak ny. r. tanárrá való kineveztetésre a minisztertanácsnak előterjeszteni méltóztatásék*”.¹⁶ A budapesti egyetemen a Balkán-történeti tanszék felállítására azonban – akárcsak a korábbi kísérletek esetében – ez alkalommal sem került sor,¹⁷ így Hodinka továbbra is az (ekkor már Budapesten működő¹⁸) ETE magyar történeti tanszékének professzora maradt.

⁸ RESS 2011. 78.

⁹ Szekfű Gyula levele Angyal Dávidnak, [1918. szept. 20. u.]. Idézi: RESS 2011. 78.

¹⁰ Szekfű Gyula levele Angyal Dávidnak, 1918. okt. 18. Idézi: RESS 2011. 78.

¹¹ Vö. THIENEMANN 2010. 52–53.

¹² RESS 2011. 78–79.

¹³ Thienemann akciója feszülttette Szekfű és Eckhart amúgy meglehetősen szoros baráti és kollegiális viszonyát is, melyet csak Károlyi Árpád közbenjárása és tekintélye tudott elegyengetni. RESS 2011. 79.

¹⁴ LENGVÁRI 2014. 18–20.

¹⁵ ELTE EL 8/a. 25. köt. 104/1919–20. A Bölcsészettudományi Kar tanácsa 1919/20. tanévi ülésének jegyzőkönyve.

¹⁶ ELTE EL 8/b. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatal iktatott iratai, 34. d. 273/1919–20.

¹⁷ SZENTPÉTERY 1935. 585., 614–615.

¹⁸ LENGVÁRI 2014. 20.

Az ETE bölcsészkarja 1920 februárjától 1923 októberéig működött a fővárosban. Ez az eleve hangsúlyozottan átmenetinek tekintett időszak – melyben ráadásul 1921 júniusától (az 1921. évi XXV. tc. hatályba lépésétől) bizonyossá vált, hogy az egyetem „*ideiglenesen Pécssett nyer [majd] elhelyezést*” – az ETE oktatói gárdájának egésze szempontjából egy jelentős (tudományterületenként azonban jelentősen eltérő mértékű) *kicserélődési* (erodálódási és újjáépítési) folyamatként is értékelhető.¹⁹ Ebben a folyamatban – melybe Hodinka Antal fenti, végül megfeneklett törekvése is illeszkedik – az oktatók egy része, egyfelől kényszerűségből, másfelől nyilvánvaló egyéni, egzisztenciális szempontoktól vezérelve nem csupán elhagyta az ETE kötelékét, de vagy igyekezett a fővárosban „ragadni” (mint Hodinkán kívül, ám vele ellentétben sikerrel Kornis Gyula, Herzog Ferenc, Lukinich Imre, Császár Elemér vagy később Vári Rezső), vagy az ETE helyett másik (vidéki) intézményt választott (mint Polner Ödön, Kováts Ferenc, Ereky István, Finkey Ferenc, Kiss Albert és mások).²⁰ A jelenség a bölcsészkart is markánsan érintette, a minket közelebről érdeklő történeti tanszék(ek) és historikusai egzisztenciák vonatkozásában pedig egy jól rekonstruálható, láncreakciószerű folyamatba illeszkedett. Intézménytörténeti oldalról nézve ez a folyamat vezetett Holub József pécsi kinevezéséhez, melyet az új államterületen éppen újradefiniált intézményi (intézményrendszeri) szituációra és a korábban említett „*prozopográfiai törvényszerűségekre*”²¹ tekintettel akár logikus fejleménynek is tekinthetünk, ám az egyéni élettörténet alakulását megszabó, egyben azonban historiográfiai összefüggésrendszerbe ágyazódó *tényezők és döntések* szempontjából mégiscsak magyarázatra szorul.

Mint korábban szó esett róla,²² Holub József előtt 1923 tavaszán – az akadémiai levelező tagság elnyerését célzó procedúra közepette – négyféle alternatíva kínálkozott a karrier további folytatása szempontjából: 1.) Budapesten, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (OMGyE) részeként működő Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) igazgatóóreként, immár a levelező akadémiai tagság birtokában folytatni az addigi, mindinkább jogtörténeti irányultságú historikus pályát; 2.) elvállalni az akkor még bizonytalan jövőjű, de számára a pécsinél vonzóbb szegedi (jogtörténeti) katedrát; 3.) „*Bálint*” [ti. Hóman – Sz. G.] esetleges főigazgatói kinevezése esetén az OSZK igazgatói posztjára lépni; és végül 4.) „*a most megüresedett magyar történeti tanszék*”-et vállalni Pécssett, noha az bevallottan „*eltérítene*” addigi terveitől.²³ Mint utóbb tudjuk, végül az útkereszteződés negyedik ága bizonyult járhatónak, ám röviden a további eshetőségek realitásáról (illetve azok korlátairól) is érdemes szót ejtenünk.

¹⁹ Jól nyomon követhető ez Szabó Pál intézménytörténeti munkájában is, mely azonban az oktatói karban lezajlott *változások* rögzítése közben – az „intézményi emlékezet” szempontjai szerint –, elsősorban a tanszékeken meglévő *helyettesítések*, illetve az *üresedések betöltésének* tényeit hangsúlyozza, homályban hagyva a mozgások mögött megbúvó személyes motivációkat. SZABÓ 1940. 51–58. Lásd még RAVASZ 1983. II. 63–75.

²⁰ Jól illusztrálják ezt Halasy-Nagy József visszaemlékezésében az 1923 nyári állapotokra vonatkozó sorok is: „*Az alapító pozsonyiak közül alig néhányan tartoztak már ekkor a tanári testületbe. A jogi kar három professzora, az orvosi karból egy, s a bölcsészek közül hat professzor jött még Pozsonyból, a többiek új emberek voltak, köztük jó magam is. A többiek átmentek már más egyetemekre vagy egyéb intézményekhez. A jogi kar szinte egészében újra alakult a pécsi kat. jogakadémia tanárainak egyetemi professzorrrá kinevezésével, az orvosi kar szintén új emberekből állott, akik, azonban régi barátokból verbuválódtak, a bölcsészkaron ketten voltunk homo novusok.*” HALASY-NAGY 1999. 228.

²¹ Lásd erre a jelen tanulmány első közleményének bevezetőjét: SZEBERÉNYI 2014a. 117–119.

²² SZEBERÉNYI 2014a. 127.

²³ Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 168–169.

Holub József az 1920-as évek elejére mind erősebb jogtörténelmi identitásra tett szert, aminek alapját az adta, hogy – mint édesanyjához intézett 1923 tavaszi levelében, önvalomásszerűen írja – „*egyedül foglalkozom régi jogunk történetével*”.²⁴ Az unikalitás illetően hangsúlyozása ugyan erős túlzás, ám az kétségtelen, hogy az 1920 decemberében a budapesti egyetemen államtudományi doktori címét is abszolváló²⁵ historikus ebben az időszakban már – a Zala megye történetére vonatkozó hosszú kutatásának egyébként a középkori jogtörténetől eleve nem túlságosan távol álló „előtanulmányai” mellett – mind határozottabban jogtörténelmi tematikájú írásokat jelentetett meg.²⁶ A szakmai áttörést – mintegy a kétféle, intézmény- és jogtörténelmi megközelítés metszetében – *A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez* című, eredetileg a Fejérpataky-émlékkönyvben, 1917-ben publikált tanulmánya hozta meg,²⁷ melyet a *Századokban* nem kisebb szaktekintély, mint Károlyi Árpád méltatott.²⁸ Ez a munka (és Károlyi méltatása) azért is jelentős, mert ezzel a művel hagyta maga mögött Holub a történettudomány „ifjabb” nemzedékét,²⁹ a nálánál gyorsabb és alighanem számára is látványosabbnak tűnő karriert befutó kortársai (Hóman, Szekfű, Eckhart) közül csaknem utolsóként. Ebben a vonatkozásban sokatmondó Holubnak az az 1918 júniusában Szekfű Gyulához intézett levele, mely egyszerre tükrözi a 33 éves historikus szakmai recepciójának akkori korlátait és az – úgymond – „fősodorba” tartozó historikusok, illetve a szűkebb „jogtörténelmi céh” sok szalon egymásba fonódó, de mégis eltérően megítélt *mikroszociológiai közegének* megszgyén³⁰ és identitáshatárán való lét dilemmáját is:

*„Egészen őszinte leszek Veled szemben, Kedves Gyulám, s tudom, ha valahol valami kis zökkenő vagy nem tetsző lesz Előtted a következőkben, jó szívvel figyelmeztetsz rá s megbocsátod. A kérésem az: légy szíves és írd kis ismertetést a Századokba alispánjaimról. Nekem magamnak nagyon is elég, sőt talán túl sok is az a szinte megszegegyentő lelkes dicséret, a melylyel Károlyi úr lépten-nyomon kitünteti kis munkámat, helyesebben az irányát, s a Te elismerésed, a ki e téren úttörő voltál,³¹ **de tudod ugy-e, hogy milyen terveim vannak s hogy a körülmények nem igen szerencsés közrejátszása folytán** – mondjuk őszintén: kicsit kapkodván – **nem produkálhattam eddig annyit, mint lehetett volna.** Ellenben **ha az illetékes körök azt olvassák illetékes helyről eredő sorokban,** hogy kis dolgozatomnak van valamelyes érdeme s az ott követett irány és módszer garancia lehet arra, hogy jövő munkásságom is eredményes lehet – más szemmel fogják nézni törekvésemet.*

²⁴ Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 169.

²⁵ PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

²⁶ ÁDÁM 1986. 24.

²⁷ HOLUB 1917.

²⁸ SZÁZADOK 1918. 414.

²⁹ SZEBERÉNYI 2014b. 463–464. (50. jz.)

³⁰ A részben a „fősodorba” ágyazott, de amellet párhuzamosan alakuló/önállósuló jogtörténelmi kánon alakulásának folyamatára és prominens szerzőire: VARDY 1976. 175–195.; STIPTA 2003. 624–631.

³¹ Utalás Szekfű *Serviensek és familiárisok* c. (1912) művére.

Hiszen a jóakarát, gondolhatod, nem hiányzik sem Iványinál,³² sem Illésnél,³³ de ép azt nem akarom, hogy csak erre [! – Sz. G.] támaszkodjam.

Kedves Barátom, én teljesen megnyugszom döntésedben, ha az minden megokolás nélkül csak úgy is fog szólni, hogy: »nem tehetem«, hisz' hamarjában azt sem tudom, vajjon irsz-e egyáltalán a Századokba. Az hogy dolgozatom egy gyűjteményben jelent meg, talán nem volna akadály, hiszen könyvalakban készült belőle különnyomat és bővítve. (...)»³⁴ [Kiemelések tőlem – Sz. G.]

Holub „tervei” tehát már 1918-ban, mint ahogy 1923-ban sem „csupán” a „jogtörténeti céhet” célozták meg, ám historikus érdeklődési köre és újabb írásai³⁵ tematikailag egyértelműen ebbe az irányba tartottak, ami eddigre a jogtörténeti identitás erősebb kialakulását, így egyben egy esetleges szegedi jogtörténeti katedra vállalását is megalapozhatták volna. Mindazonáltal 1923 nyaráig abszolválta azokat a grádusokat (magántanári habilitáció *Diplomatica* [!] tárgykörből, 1920; Szent István Akadémiai rendes tagság, 1920; MTA levelező tagság, 1923; számos szervezeti tagság és vezető történéseket tömörítő szakmai munkacsoportokban való részvétel; külföldi kutatóutak),³⁶ melyek – a fővárosban maradván – ugyanakkor az „illetékes helyek” közelében való megragadás lehetőségének előfeltételei is lehettek, ami 1923 tavaszi személyes dilemmáját feltétlenül indokolja.³⁷

Az OSZK élére történő esetleges kinevezés realitásával kapcsolatban („*volna még egy harmadik eset: a Könyvtári Igazgatóság, ha Bálint lenne a főigazgató*” – írta Holub édesanyjának 1923. május 8-i levelében³⁸) a források jelenlegi feltártsága mellett nehéz állást foglalnom. A Hóman Bálint ez idő szerinti működésére vonatkozó kutatásokból azonban tudjuk, hogy a kultuszminiszter által 1922. december 19-én az – akkor már az OMGyÉ égisze alatt, de továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) keretei közt működő – OSZK élére Fejérpataky László (Holubbal közös mesterük, 1916-tól az MNM főigazgatója) javaslatára alig egy éve kinevezett Hóman 1923. december 15-én valóban az MNM

32 Iványi Béla (1878–1964), jogtörténész, előbb az Országos Levéltár munkatársa, majd 1914-től Debrecenben a magyar alkotmány- és jogtörténet előbb nyilvános rendkívüli, 1917-től 1926-ig rendes tanára; 1927–1938 között a szegedi Ferencz József Tudományegyetem tanáraként működött. Fő kutatási területei a középkori városi jog, illetve családi levéltárak oklevélnyomatainak feltáráshoz kötődnek. DEGRÉ 1965.

33 Illés József (1871–1944), jogtörténész, a Hajnik-iskola egyik legjelentősebb képviselője, a budapesti tudományegyetem iskolateremtő („Illés-szeminárium”) professzora, a *Bevezetés a magyar jog történetébe* (1910) szerzője. Legfontosabb munkái főként az Árpád-kori magánjoggal, a középkori magyar közjogtörténettel (pl. a vármegyék eredetével), illetve Werbőczy művének elemzésével foglalkoznak. SZABÓ 1986; VARDY 1976. 190–191.; STIPTA 2003. 627.

34 ELTE EKK G 628 – Holub József levelei Szekfű Gyulához, 2. levél (Budapest, 1918. jún. 18.)

35 Kiemelkednek ezek közül *A halálesetre szóló ajándékozás régi jogunkban* (SzIA-székfoglaló, 1920), *Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”* (Századok, 1921), és a *Le rôle de l'âge dans le droit hongrois du moyen âge* (Revue Historique de Droit Français et Étranger, 1922) című nagy tanulmányai. ÁDÁM 1986. 24.

36 Mindezekre részletesen: SZEBERÉNYI 2014a.; SZEBERÉNYI 2014b.

37 Itt jegyezhető meg, hogy az 1910–1920-as években Holubéhoz sokban hasonló pályáiv, egyben identitás- és „céhváltási” folyamat figyelhető meg Eckhart Ferenc esetében is, amit – ebben szintén hasonlóan Holubhoz – az utólagos historiográfiai recepció alakulása is tükröz. A kérdésről bővebben: VARDY 1976. 175–177., 185–190., 193–194.

38 Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 169.

főigazgatója lett.³⁹ Fejérpataky 1923. március 6-án azonban szélütés következtében váratlanul elhunyt, és a főigazgatói pozíció várományosaként Hóman neve nyomban felmerült, ám Klebelsberg megkeresését ekkor még visszautasította.⁴⁰ Holub József, úgyszintén mint az OSZK igazgatóőre, egyben Hóman hivatali beosztottja és barátja ezekről a tervekről nyilvánvalóan értesült, és – a jelek szerint – valamilyen körben szóba kerülhetett, hogy Hóman esetleges kinevezésével ő venné át az OSZK igazgatását. Időközben a kultuszminister az átmeneti időszakban az idős Horváth Gézát nevezte ki ügyvezető teendővel megbízott főigazgatói helyettesként az MNM élére, Horváth azonban – mint Debreczeni-Droppán Béla kutatásaiból tudjuk – maga helyett Hómant ajánlotta, aki decemberben, 38 évesen el is foglalta az MNM főigazgatói székét.

Fejérpataky utódlásának folyamata az MNM élén tehát az év végéig elhúzódott, az új főigazgató kinevezése az OSZK vezetésében viszont őrten támasztott, amit Hóman azzal hidalt át, hogy fenntartotta magának a könyvtár igazgatói tisztségét az új igazgató kinevezéséig.⁴¹ Mivel Holub 1923 októberében már Pécsen volt nyilvános rendkívüli tanár, így az ő esetleges szerepe a nyár folyamán már lekerült a napirendről. A szakmai kapcsolati háló és a pozíciók elosztásának működése szempontjából – melynek szálait mindenképp előtt a kulturális intézményrendszer különböző pozícióinak betöltése fölött diszponáló Klebelsberg mozgatta – azonban sokatmondó, hogy 1924 februárjától Hóman helyét az OSZK élén Lukinich Imre⁴² vette át. Az a Lukinich, akinek az Országos Levéltárba történő távozása 1923 februárjában elindította az akkor még Budapesten működő Erzsébet Tudományegyetemen azt a folyamatot, mely végül az év őszén Holub tanári kinevezéséhez vezetett.

Lukinich Imrét az ETE bölcsészkar oktatói karának végleges(nek szánt) 1918 tavaszi megszervezésekor nevezték ki az egyetem történelem nyilvános rendes tanárává.⁴³ Történészként komoly pozicionális tekintélyt jelentett számára, hogy 1916-tól ő viselte (a forradalmak idején kisebb megszakítással egészen 1943-ig) a Magyar Történelmi Társulat főtitkári tisztségét, és – mint láttuk – 1918 nyarán Szekfű is jellemző módon őt (és nem Hodinkát) tekintette referenciális pontnak, mikor átmenetileg felmerült pozsonyi tanári kinevezésének lehetősége. Az ETE fővárosi időszakában, az 1920/21. évi tanévben az egyetem rektora (a következő tanévben prorektora) volt, 1921–1923 között ellátta a könyvtár igazgatásával kapcsolatos teendőket, és az egyetem pécsi elhelyezése körüli szervező munkában is jelentős részt vállalt.⁴⁴ Lukinich azonban a vidéki katedra helyett – nyilvánvalóan Klebelsberg tudtával és hozzájárulásával – a fővárost választotta. 1923. február 5-én kelt kinevezése szerint a kultuszminister előterjesztésére az OMGyE tisztviselői karának létszámába vették mint az Országos Levéltár V. fizetési osztályba sorolt igazgatóját.⁴⁵ Új posztján – az OSZK élére történő kinevezéséig (1924. február) eltelt

39 SZÖGI 2011. 80.; DEBRECZENI-DROPPÁN 2011. 82–85.

40 DEBRECZENI-DROPPÁN 2011. 84.

41 DEBRECZENI-DROPPÁN 2011. 85.

42 Életére lásd SZABÓ 1940. 643–650.; RAVASZ 1983. II. 71–72.

43 SZABÓ 1940. 643–644.

44 ETE BNyTK TJ 40. – 1921/22. tanév, VIII. rendkívüli ülés (1922. jún. 27.)

45 *Hivatalos Közlöny*, (1923):5. 73. Megjegyzendő, hogy ez a bérezés vonatkozásában nem jelentett változást, ti. 1922-ben VKM-rendelet rendelkezett az ETE bölcsészkar nyilvános rendes tanárok (Gyomlay, Vári, Lukinich, Prinz, Weszely, Császár) V. fizetési osztályba sorolásáról. ETE BNyTK TJ 37. – 1921/22. tanév, III.

egy évben – fő feladatként az MNM levéltári iratanyagának az új levéltári palotába való átköltöztetését irányította.⁴⁶

Bár Lukinich, az egyetemes történeti tanszék leköszönő tanára búcsúlevelében biztosította az egyetemi tanácsot, hogy távozása nem jelenthet problémát a kar működésében („*ha – mint írja – nem lettem volna meggyőződve arról, hogy egyetemünk jövője emberileg biztosítottnak tekinthető, s hogy ennek következtében személyem jelentéktelen semmiség, mely sem nem oszt, sem nem szoroz, akkor a nekem felajánlott új életpályát bizonyára nem fogadtam volna el*”⁴⁷), a gyakorlatban a megürelt tanszék betöltése korántsem bizonyult „emberileg biztosítottnak”.

A bölcsészkar márciusban egy Császár Elemér dékán, Hodinka Antal és Gyomlay Gyula alkotta bizottságot küldött ki a betöltés előkészítésére, de a gyakorlatban alapvetően Hodinkának mint „*a legközelebbi rokon szak tanára*”-nak kellett véleményt formálnia. Hodinka magával Lukinich-csal „*és a budapesti egyetem néhány szaktanárával*” közösen próbált megfelelő jelöltet találni, de a kérdést végül csak egy huszárvágással látták megoldhatónak. „*[S]zemlét tartva a számbavehető összes tanárok közt, úgy találták, hogy a magyar történeti tanszék ez idő szerint sokkal könnyebben és megfelelőbben volna betölthető, mint az egyetemes történeté, melynek előadására az idő szerint összes egyetemünkön csak egyetlen egy szaktanár van habilitálva,*⁴⁸ *azért legegyszerűbb és legjobb megoldásnak azt tartanák, ha az Erzsébet egyetem magyar történeti tanszékének jelenlegi tanára [azaz Hodinka – Sz. G.] hívatnék meg az egyetemes történeti tanszék ellátására, külső egyénnel pedig nem az a tanszék, hanem később az így megüresedő magyar történeti tanszék töltenék be*”.⁴⁹ A bizottság ebben az értelemben megfogalmazott – egyébként a jelölt véleményével és szándékával is egyező⁵⁰ – támogató jelentését a szlavista Hodinka Antal egyetemes történeti tanszékre való meghívásáról a bölcsészkar április 18-i ülés tárgyalta, amit az ott felszólaló Thienemann – aki szerint „*az egyetemes történetből bennünket főleg a velünk szomszédos népek története érdekel*” – és Váry Rezső támogató nyilatkozata után egyhangúlag el is fogadott.⁵¹ Császár Elemér dékán április 19-én ennek szellemében kérte Klebelsbergtól Hodinka kinevezés-

rendkívüli ülés (1922. jan. 23.)

⁴⁶ LAKOS 2006. 198.

⁴⁷ PTE EL VIII. 1. a. 10. d. 1729/1922–23. Dr. Lukinich Imre bucsulevele (Bécs, 1923. febr. 21.)

⁴⁸ Nehezen megállapítható, hogy itt kiről lehet szó, de az tény, hogy a budapesti egyetem középkori történelem tanszékét az idő szerint (egészen 1932-ig) betöltő Áldásy Antalt *Egyetemes középkori történet*-ből habilitálták magántanárrá. Más kérdés, hogy a habilitáció tárgykörére vonatkozó szempont némileg mondvasínálnak hat, tekintve hogy Lukinich is *Az erdélyi nemzeti fejedelemség története* témában habilitált 1909-ben. SZENTPÉTERY 1935. 588., 680., 684.

⁴⁹ PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 300/1922–1923. Jegyzőkönyv a m. kir. Erzsébet egyetem bölcsészeti karától az egyetemes történeti tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottságnak 1923. évi április hó 6-án tartott értekezletéről.

⁵⁰ „*Hodinka Antal erre kijelenti, hogy mind a szaktudomány, mind a tanárképzés, mind a testületi kollegialitás érdekében szívesen engedne a kar ilyen irányú felszólításának, annyival is inkább, mert először: mint jogakadémiai tanár 11 esztendőn át tanított egyetemes történelmet, másodsor: később mint egyetemi tanár is 1914 és 1918 közt a történelmi szak egyedüli tanára lévén, meg volt bízva az egyetemes történelem előadásával is, és végül: legutóbb már egy egész tanéven át mint helyettes látta el az egyetemes történeti tanszék teendőit.*” PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 300/1922–1923. Jegyzőkönyv a m. kir. Erzsébet egyetem bölcsészeti karától az egyetemes történeti tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottságnak 1923. évi április hó 6-án tartott értekezletéről.

⁵¹ PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 300/1922–1923. Kivonat az ETE Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar 1923. április 18-án tartott VII. rendes üléséről.

re való felterjesztését, azzal, hogy arra minél előbb kerüljön sor „[u]gyanis, hogy a dr. Hodinka Antal kinevezésével megüresedett tanszéket még egyetemünknek Pécsre való költözése előtt be lehessen tölteni, szükséges lenne, hogy Nagyméltóságod sürgősen intézkedni kegyeskedjék dr. Hodinka Antal sürgős kineveztetése iránt”.⁵²

A kar tehát az egyetemes történeti tanszék ügyét elintéztettnek, innentől formális kérdésnek, a magyar történeti tanszéket pedig máris üresedésben lévőnek tekintette. A fenti döntés keresztülvitelének azonban a jelek szerint megvoltak a maga korlátai, ugyanis a kari tanács április 28-i ülésén Császár arról volt kénytelen számot adni, „hogy dr. Hodinka Antal kebelbeli ny. r. tanárnak az egyetemes történelmi tanszékre való kinevezése, a legjobb esetben is csak június közepén lesz lehetséges”. Mindazonáltal, a magyar történeti tanszék betöltésének előkészítésére a kar a dékán vezetésével (Hodinka, Thienemann és Prinz Gyula részvételével) nyomban bizottságot küldött ki.⁵³

Tekintve, hogy Holub már május 8-án azt írta édesanyjának, hogy kapacitálják a „pécsi egyetem”-ről, „menje[n] el a most megüresedett [!] magyar történeti tanszékre”,⁵⁴ így biztosak lehetünk benne, hogy személye gyakorlatilag azonnal felmerült a lehetséges jelöltek között; mi több, más jelöltről nincs is tudomásunk. A kari előkészítő bizottság nevében május 29-én referáló Hodinka ugyan „alaposan megindokolt javaslatában behatóan ismert[te] mindazon magyar történettudósok tudományos működését, akik a szóbanforgó tanszék betöltésénél tekintetbe jöhetnek” – azaz mások is szóba kerülhettek –, de a bizottság egyhangú döntésként javasolta, „hogy a tanszék meghívás útján töltsék be és arra dr. Holub József a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgató-öre, egyetemi magántanár hívassék meg”.⁵⁵ Holub tehát 1923 májusában az egyetlen ismert, noha ekkor még meglehetősen vonakodó várományosa lett a fővárosban működő „pécsi” egyetem azidő szerint még foglalt magyar történeti katedrájának. A helyzet fonákságát egyébiránt a kar is érzékelte. Császár Elemér dékán Klebelsbergnek írt június 4-i levelében mentegetőzött is a „szokatlan eljárás” miatt, „hogy a kar egy eztán megüresedő állás betöltésére tesz javaslatot”, és bár hivatkozik arra, hogy efféle megoldásra a budapesti és a szegedi egyetem esetében is volt már példa, elsősorban mégis azzal a könnyen méltányolható érveléssel állt elő, „hogy egyetemünknek a küszöbön álló átköltözése Pécsre, amennyire lehetséges, teljes tanári karral történjen.”⁵⁶

52 PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 300/1922–1923. Császár Elemér dékán levele Klebelsberg Kunó vkmin.-nek, B[uda]pest, 1923. IV. 19.

53 PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 372/1922–1923. Kivonat a m. kir. Erzsébet-tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- s történettudományi karának 1923. április hó 28-án a bölcsészettudományi dékáni hivatalban tartott VII. kari üléséről.

54 Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 169.

55 PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 372/1922–1923. Kivonat a m. kir. Erzsébet-tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának 1923. május hó 29-én a dékáni hivatalban tartott VIII. rendes kari ülési jegyzőkönyvből. A pártoló felszólalók közül, Thienemann Tivadar szerint előnyös a választás, „tekintettel arra, hogy dr. Holub József képzett diplomatikus”, míg Császár Elemér szerint „dr. Holub József az összes tekintetbe jövő tudósok közül a legszelebb látkörű és kiváló módszerrel dolgozik”.

56 Más kérdés, hogy a dékáni érvelés némiképp megbicsaklott, amikor – a kapkodó szervezés tükréeként – Császár levelében maga is összekeverte a két történeti tanszéket: „[h]a megvárnánk, míg N[agy]m[éltóságod] előterjesztésére a kormányzó úr öföméltósága Hodinka tanárt kinevezné a másik tanszékre, az idő előrehaladott volta miatt nem volna már módunk ebben az iskolai évben javaslatot tenni a magyar történeti tanszék betöltésére, így a jövő félévben a tanszék üresen maradna, s helyettesítésre szorulna. Annál nagyobb veszteség volna ez, mert

Úgy tűnik, a „szokatlan, de megokolt kérelem” azonban nem csupán Klebelsbergnél, de június elejére a pécsi karrier iránt a pár héttel korábban még kevésbé lelkesnek mutakozó⁵⁷ Holubnál is végül kedvező fogadtatásra talált. Az egyetemi tanács előtt a kari eljárás jogszerűségét hivatalból vizsgáló Falcsik Dezső jogkari dékán június 13-i előadói referátuma mindenestre utal rá, hogy „a kar eleve gondoskodott arról is, hogy a meghívásra érdemesnek talált jelölt nyilatkozata által az esetleges meghívás elfogadása biztosítottnak tekinthető legyen”.⁵⁸ Azaz, Holub József június közepére döntött: a májusban még számára a legkevésbé kecsegtetőnek tűnő opciót választva vállalja az ETE magyar történeti tanszékén Hodinka Antal utódlását.

A végső döntés mögötti közvetlen motivációt nem ismerjük, de aligha tévedünk nagyot, ha mindenekelőtt a budapesti szakmai körök rábeszélő erejének, és az (akár vidéki) egyetemi katedrában rejlő karrier- és presztízsszempontoknak tulajdonítunk jelentőséget: a megtisztelő meghívás végeredményben, minden ellene szóló személyes érv dacára „visszautasíthatatlan” ajánlat volt. A két lehetséges motívum közül az elsónél magának Klebelsbergnek az alakja is felsejlik, akit – ahogy a miniszter halálakor Hóman Bálint fogalmazott – „személyi kérdésekben általában a magasabbrendű szelekció szempontja” vezetett,⁵⁹ a történeti katedrák és egyéb, történészek számára létesített és fenntartott pozíciók terén pedig kifejezetten programszerűen megvalósított szervezési elvek és „káderpolitika” jellemzett. Ez utóbbi vonatkozásban nehezen túlbecsülhető jelentőségű szempont, hogy a klebelsbergi kultúrpolitika kibontakoztatásának egyik sarokkövét képező történettudományi intézményrendszert nem „csupán” mint 1922-től a Bethlen-kormány kultuszminisztere, de egyben mint 1917-től a Magyar Történelmi Társulat szaktudományi kérdésekre is közvetlenül rálátó (és azok iránt kifejezetten fogékony),⁶⁰ a történettudomány

épen ezt a tanszéket, az azt eddig betöltött Lukinich Imre dr. szabadságolása miatt, már két féléven át helyettesíteni kellett.” A magyar tanszék élén álló Hodinka természetesen az egyetemes történeti tanszék élén helyettesítette az előző tanévet bécsi kutatásokkal töltő Lukinichot. PTE EL VIII. 1. g. 41. d. 372/1922–1923. Császár Elemér dékán levele Klebelsberg Kunóhoz (1923. jún. 4.) Retrospektíve nézve ugyancsak falsnak hat a dékán azon érve, amely a helyettesítések miatti esetleges „veszteséget” hangsúlyozza. Ugyanis, miként az előző tanévben Hodinka Lukinichot, úgy 1923 októberétől Holub majd Hodinkát fogja helyettesíteni egy éven keresztül a másik történeti tanszék élén...

⁵⁷ „[B]ár nagyon hívnak és biztatnak, húzódom az a pécsi egyetem azon óhajától, hogy menjek el a most megüresedett magyar történeti tanszékre, mert ez ugyancsak eltérítene megint eddigi terveimtől (...)” – írta május eleji levelében édesanyjának. Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 169.

⁵⁸ PTE EL VIII. 101. b. 7. d. 2301/1922–23. Előadvány a pozsonyi m. kir. Erzsébet tudományegyetem tanácsának 1923. évi június hó 13-n tartott VII-ik rendes üléséből, Magyar történeti tanszék betöltésének ügye.

⁵⁹ Idézi: LADÁNYI 2000. 101.

⁶⁰ Szekfűt például 1921-ben konkrét ötletekkel látta el a törökkori források kiadását célzó kiadványsorozat anyagszervezésére vonatkozóan, beszámolván arról is a bécsi levéltárosnak, hogy „Lukinics gyönyörű anyagot talált” a 17. századi érsekújvári főkapitányságról a Pálffy-féle szeniorátusi levéltárban. ELTE EKK G628 – Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 2. levél (Budapest, 1921. febr. 23.) A folyamatban lévő kutatások és a készülő kéziratok vonatkozásában is tájékozott volt: „Tökéletesen igazad van abban a tekintetben – írja Szekfűnek szintén 1921-ben –, hogy Mária Terézia gazdaság-politikája képezi az alapját egész modern gazdasági életünk fejlődésének 1918-ig. Én művedet úgy fogom fel, mint egy alapvetést a modern magyar gazdaságtörténethez.” Ugyanitt fejt ki a levéltári kutatások rendszerességének fontosságára vonatkozó álláspontját: „Nagy súlyt helyeznék arra, hogy semmi se menjen ötletszerűen, hanem minden előre megállapított átfogó terv szerint – rendszeresen és alaposan. Kalászatoknak barátja nem vagyok, bányát és levéltári anyagot csak rendszeresen szabad feltárni.” ELTE EKK G628 – Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 1. levél (Budapest, 1921. jan. 29.)

teljes személyi körével szoros kapcsolatokat ápoló elnöke is szervezte. Néhány vonatkozó levél révén arról is tudomásunk van, hogy Klebelsberg – más fiatal történészekkel egyetemben, mint Szekfű, Eckhart Ferenc, Hajnal István, Mályusz Elemér⁶¹ – Holub Józsefet is „számon tartotta”. Társulati elnökként 1921 februárjában kifejezetten jó néven vette, hogy a törökkori követjelentések feltárásán dolgozó Szekfű az ebben az időszakban éppen francia levél- és könyvtárakban hasonló témákat kutató Holubbal is kapcsolatot tartott az anyaggyűjtés során.⁶² Holub maga is részletes levelekben számolt be Klebelsbergnek a Párizsban és másutt (Tours, Lille, Cambrai, Valenciennes, Le Roeulx, Brüsszel) elvégzett kutatómunkáról (családi- és külügyi levéltárak anyagát kutatta), melyet a Történelmi Társulat megbízásából végzett 1921–1922 folyamán.⁶³ Kevés kétségünk lehet tehát afelől, hogy 1923 nyarán a VKM-miniszter részéről Holubbal szemben nem merülhetett fel kifogás, legfeljebb a Hodinka által betöltött tanszék „kiüritése” jelenthetett adminisztratív akadályt.

Ami az egyetemi katedra elfogadásában rejlő szakmai presztízsszemponctokat illeti, bizonyos, hogy az Erzsébet Tudományegyetem meghívása – minden személyes dilemma és nehézség dacára – megisztelő elismerést, egyben kihívást és *a hivatali kötöttségektől mentes független tudóslét* lehetőségét is jelentette a 38 éves Holub József számára. Erről

61 Szekfűhöz írt 1921 januári levelében a „fiatalok” jövőképét alapvetően befolyásoló „káderpolitikáját” is kifejti: „*Bécsi fiatal barátainkról [utalás Szekfűre és Eckhartra – Sz. G.] a hírlapokban is megemlékeztem – nemcsak elismerésből becsületes munkásságukat honorálandó, hanem azért is, hogy lássák, hogy a kultur-kuli rendszernek vége van. Végtelen egészségtelen állapotnak tartottam, hogy egyes historikusok, kiket vagyon helyzet vagy magasabb állás abba a kedvező helyzetbe hozott, hogy másokat dolgoztathattak, a maguk »irodalmi tevékenységét« mások tudományos munkájával alimentáltak. Suum cuique. Addig, míg bizalmatokból én állok a Történelmi Társulat élén, a mi mikrokozmoszukban mindenki annyit fog érni és úgy fog értékelteni, a mennyit dolgozik. (...) Nagyon örvendek, hogy Mályusz belekóstol az újkori történelembé. Én a pesti egyetem tanításában nagy egyoldalúságot láttam abban, hogy mindenkit a középkorra tereltek. Innét van, hogy újkori historikusunk alig van. Persze senki hajlaimain erőszakot tenni nem szabad és ha ő egészen kifejezett előszeretettel viseltetik a középkor iránt, akkor ne tereljék el eddigi studiumai irányától. De ha magától kedvet kap az újkorra, akkor az ő érdekében ez csak üdvös lesz (...). Kár lenne, ha Mályusz abszontálná magát attól a nagy terített asztaltól, melyet a Történelmi Társulat az újkori kutatóknak felállított s a mely mellett mindenkinek jut hely, a kinek tehetsége van és dolgozni tud.*” ELTE EKK G628 – Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 1. levél (Budapest, 1921. jan. 29.) Itt érdemes felidézniünk (vö. SZEBERÉNYI 2014a. 125.), hogy az alapvetően szintén medievista Holub ekkoriban az újkori források feltárását célzó, Klebelsberg által kezdeményezett nagy vállalkozás keretében *A megyei közigazgatás fejlődése a török hódoltság után* című téma feldolgozásán dolgozott. SZÁZADOK 1919–1920. 309. A „nagy terített asztaltól” egyébként Mályusz sem maradt távol: az 1922–1924 közti bécsi kutatásainak eredményeként jelent meg 1926-ban a *Fontes*-sorozat részeként *Sándor Lipót főherceg nádor iratai (1790–1795)* című munkája.

62 „[N]agyon helyeslem, hogy Holubbal is összekötetésbe léptél Párisban. A magyar embereknek ugyanis az a bajuk, hogy kollektív munkára, összedolgozásra nem igen alkalmasak. Innen van az, hogy az egyéni erőt meghaladó hatalmas alkotásokra, melyek szükségképpen sok ember összedolgozását igénylik, alig vagyunk képesek. Az emberek aztán sokszor korán elhalnak, alles bleibt Stückwerk.” ELTE EKK G628 – Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához, 2. levél (Budapest, 1921. febr. 23.) Ebből az időszakból a Szekfű és Holub közti levélváltásoknak – jelenlegi ismereteim szerint – nincs nyoma, de az 1910-es évek folyamán, majd az 1930-as években váltott leveleik alapján kettejük viszonya kifejezetten szoros és baráti volt, amely úgy szakmai, mint magántermészetű témákban, mind a levelezés stílusában megnyilvánult. Vö. ELTE EKK G628 – Holub József levelei Szekfű Gyulához (23 levél, 1914–1937)

63 OSZK Levelestár – Holub József levelei Klebelsberg Kunóhoz, 1. levél (Párizs, 1921. jan. 30.); OSZK Levelestár – Holub József levelei Klebelsberg Kunóhoz, 2. levél (Párizs, 1921. dec. 30.)

tanúskodnak azok a sorok is, melyet Holub – Fejérpataky László mellett másik egykori „egyetemi mesteréhez” – Békefi Remighez⁶⁴ intézett 1924 tavaszán: „*Nagyon sokszor gondoltam szeretett Méltóságos Uramra, nemcsak sokféle pécsi kapcsolata miatt, hanem mivel nem egyszer emlegette előttünk, hogy ez az a pálya, amely a legtöbb tiszta örömet s nemes élvezetet nyújtja az embernek s egyben azt a teljes függetlenséget is, amely a tudomány eredményes művelésének egy alapföltétele. Szívből hálát adok a Mindenhatónak, hogy kegyével ide segített (...)*”.⁶⁵ [Kiemelés tőlem – Sz. G.] A „mesterek” generációjához tartozó Békefi által a századforduló időszakában megélt „teljes függetlenség” – azaz, a Kovács I. Gábor által az egyetemi tanári egzisztencia egyik paramétereként kiemelt „individuális autonómia”⁶⁶ –, illetve a Holub által 1923–24-től kezdve megtapasztalt tudósi „függetlenség” azonban a személyes tapasztalat minden hasonlósága dacára, makroszinten, mégsem volt teljesen azonos; minőségüket eltérő intézményes közeg és lehetőség-feltételek határozták meg. A Trianon után létrehozott új intézményi állapot – amely a történettudomány vonatkozásában ráadásul Klebelsberg kultuszminiszter invenciózus tudományszervezői munkája révén szinte azonnal (már 1923-ban is!) éreztette hatását – tudniillik jelentősen megváltoztatta azt az „álláskínálati piacot”, mely a historikusok számára egzisztenciális lehetőségeket kínált. Szinte önmagáért beszélő módon tanúskodnak erről magának Klebelsbergnek társulati elnökként 1923. december 27-én elmondott beszédének sorai:

„*Ha most már azt vizsgáljuk, hogy maradék Magyarországon maradt-e annyi kulturális intézmény, hogy keretében a történeti tudományok művelői számára elégséges állás* [kiemelés az eredetiben – Sz. G.] *legyen rendelkezésre, akkor a következő megnyugtató kép tárul elénk. A budapesti egyetemen a világtörténelemnek 3, a magyar történelemnek 2, az egyháztörténelemnek 1, a művelődéstörténelemnek 1, az irodalomtörténelemnek 2, a művészettörténelemnek 1, az archeológiának 1, a jogtörténelemnek 3, a történeti segédtudományoknak 1 tanszéke van. Együtt 15 katedra, nem is szólva a klasszikus és modern nyelvek tanszékeiről (...). A három vidéki egyetemen van 5 világtörténelmi, 3 magyartörténelmi, 4 egyháztörténelmi, 3 irodalomtörténelmi, 1 művelődéstörténelmi, 1 archeológiai és 3 jogtörténelmi, összesen 20 történelmi tanszék. Ha még ideszámítjuk a műegyetemünkön szervezett 1 magyar irodalomtörténeti, 1 ókori és 1 középkori építészeti katedrát, úgy egyetemünkön nem kevesebb mint 38 történelmi tanszéket mutathatunk ki, mihez (...) 7 további főiskolai állás járul. Ebből a 45 historikusból kétségtelenül igen tekintélyes szellemi vezérkar kerül ki. A Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karába ezidőszerint 53 történész tartozik.*”⁶⁷

Ez a „megnyugtató kép” – amely persze az egyén perspektívájából korántsem volt egyformán „megnyugtató” Budapestről, Szegedről, Debrecenből vagy Pécsről nézve – azt is jelentette, hogy az egyetemi történeti katedrák számának megszaporodásával *fokozatosan* elválhatott egymástól az „értelmiségi-tudományos mező” két, a történettudomány

⁶⁴ Békefi Remig (1858–1924) ciszterci szerzetes, 1898-tól a magyar művelődéstörténet nyilvános rendkívüli, majd 1900-tól 1911-ig nyilvános rendes tanára, 1908-tól az MTA rendes tagja, 1911-től haláláig zirci apát. SZENTPÉTERY 1935. 582–583.

⁶⁵ OSZK Levelestár – Holub József levele Békefi Remighez (Pécs, 1924. ápr. 22.)

⁶⁶ KOVÁCS I.–KENDE 2006 [2011]. 101.

⁶⁷ KLEBELSBERG 1927. 70–71.

tudósi egzisztenciáit a háború előtt még komplementer módon kiegészítő területe:⁶⁸ a hivatali kötöttségektől (többé-kevésbé) mentes – bár oktatói, és más jellegű adminisztratív kötelességekkel terhes – egyetemi tanári szféra és a tudományos közgyűjteményi (levéltári, könyvtári) egzisztenciákban dolgozó historikusok köre, mely hosszú távon mind a presztízs-, mind az anyagi viszonyokat megváltoztatta a történettudomány szociológiai közegén belül.

Miután a jelölt a meghívásra igent mondott, a magyar tanszék betöltésének fejleményei az őszig eltelt időben látszólag az ügymenet formális rendje szerint zajlottak. Az ETE egyetemi tanácsa 1923. június 26-án terjesztette fel a VKM-hez a magyar történeti tanszék betöltésével kapcsolatos pártoló javaslatát.⁶⁹ Mivel előbb Hodinka Antal tényleges áthelyezésével a tanszéket valóban ki kellett üríteni – melyre végül csak augusztusban került sor⁷⁰ –, így Holub kinevezésének felterjesztése csak szeptemberben, közvetlenül az egyetem pécsi költözése előtt történt meg. A *Hivatalos Közlöny*ben október 15-én megjelent kormányzói kinevezésre ugyan szeptember 21-én sor került,⁷¹ ám a vonatkozó egyetemi iratanyagban olyan egymásnak ellentmondó datálású és tartalmú dokumentumok maradtak fent, melyek valamilyen zavarról árulkodnak. A zavart az okozza, hogy Holub az utolsó pillanatban kis híján visszautasította a pécsi kinevezést.

Szeptember 27-én Holub József szűkszavú sürgönyt intézett az új tanév frissen megválasztott rektorához, Halasy-Nagy Józsefhez: „*ma megjelent rendkívülivé való kinevezésem nem fogadom el, tanrendbe ne végy be – Holub*”.⁷² Halasy-Nagy még aznap táviratilag válaszolt: „*Lemondásodat halaszd hétfőig. – Nagy rektor*”.⁷³ Mivel a táviratok datálása, de a *Hivatalos Közlöny* fenti adatai is biztosak, ez a történések időrendjét illetően némi zavart okoz, amit tovább bonyolít, hogy egy eredetileg szeptember 11-re datált, aláíróként a rektort feltüntetető, gratuláló, egyben a kinevezésről szóló hivatalos értesítésnek szánt (forma?)levél is fennmaradt az iratok között, melynek dátumát viszont utólag áthúzták és ceruzával október 9-re módosították – a hivatalos eskütételre szóló meghívó napjára.⁷⁴ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy október 15-én Holub József a pécsi egyetem Rákóczi úti aulájában le is tette és kézjegyével szignálta a hivatali esküt – alighanem jóakarói meggyőzték, hogy a hirtelen visszalépés nem volna helyes –, akkor belátható, hogy a fejlemények meglehetősen viharosan zajlottak, ami a kronológiai zavarokat is részben magyarázhatja.

Pontosan nehéz rekonstruálni, hogy mi is történetelt, de a hirtelen lemondás oka mégis egyszerűen megragadható: Holub Józsefet – számára (is?) alighanem váratlanul – nem nyilvános rendes, hanem nyilvános rendkívüli tanárrá terjesztették fel és nevezték ki szeptember 21-én. Ennek okát pontosan nem tudjuk, már csak azért sem, mert az 1923 nyár végéig terjedő – korábban citált – források egyetlen alkalommal sem említik, hogy a

68 Erre a korábbi időszakra nézve, Tagányi Károly kapcsán lásd SZEBERÉNYI 2014a. 122–124.

69 PTE EL VIII. 101. b. 7. d. 2301/1922–23. Magyar történeti tanszéknek dr. Holub József, egyet. magántanárral való betöltési ügyében javaslat.

70 *Hivatalos Közlöny*, (1923):16. 235. (1923. aug. 16.) A kormányzói kinevezés augusztus 3-án történt.

71 *Hivatalos Közlöny*, (1923):20. 288. (1923. okt. 15.)

72 PTE EL VIII. 101. b. 7. d. 102/1923–24. Holub József távirata Nagy Józsefnek (1923. szept. 27.)

73 PTE EL VIII. 101. b. 7. d. 102/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanár lemondása tb. távirati értesítés; Nagy József rektor táviratának szövege a pallium bellapján. (1923. szeptember 27. csütörtökre esett.)

74 PTE EL VIII. 101. b. 7. d. 180/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanártól a hivatali eskü kivétele tb. intézkedés.

kar meghívása *ne* nyilvános rendes tanári pozícióra szólt volna Hodinka helyére. A későbbi dokumentumok azonban világosan *méltánytalanságként* állítják be a történeteket. Holub maga írja a Békefihez 1924 tavaszán intézett levelében, hogy „*a kinevezésem körül ért méltánytalanság, – amely fölött való elkeseredésemnek mult évi levelemben talán kissé erősen is adtam kifejezést – ránehezedett ugyan lelkemre, de annyira jutni azért nem engedtem, hogy munkámban, amelyre igaz örömmel és lelkesedéssel vállalkoztam, megzavarjon. Most már különben a reparáció útján van, s remélem, néhány hét múlva ki lesz küszöbölve a csorba.*”⁷⁵ Hogy a „méltánytalanság” a „rendkívüli” és a „rendes” tanári kinevezés közti differenciában keresendő, több tényező is igazolja. Egyfelől Holub fenti sürgönye világosan a „*rendkívülivé való kinevezés*”-re utal, a Békefihez intézett levélben említett „reparáció” pedig arra a folyamatra, amely Holub október 15-i esküje után szinte nyomban elkezdődött: a pécsi bölcsészkar tudniillik már a félév végén megkezdte az előkészületeket nyilvános rendes tanári kinevezésének keresztülvitelére, ami valóban pár héttel a Békefi-levél után (1924. május 10-én) ért révbé.⁷⁶ A kérdés persze korántsem (csak) címekről és presztízsről szólt, hanem az egyetemi nyilvános rendes tanári egzisztenciában rejlő egyik fontos paraméterről: a „*stabilan magas jövedelem*”-ről.⁷⁷

Az állami alkalmazottak fizetését az 1923. évi 6.000/M.E. számú rendelet szabályozta 1923 nyarán.⁷⁸ A rendelet az egyetemi tanárokat kivette az állami fizetési osztályokból, és egy önálló, a szolgálati időn alapuló, sávos illetményfizetési rendszert vezetett be.⁷⁹ Az 1923. július 1-től hatályos jogszabályban rögzített fizetések nominális értéke – a folyamatosan gyorsuló infláció közepette⁸⁰ – már kihirdetése pillanatában is érvényét veszítette ugyan, de arra alkalmas lehet, hogy a Holub kinevezésekor esett „méltánytalanság” anyagi vonatkozású arányait legalább relatíve meg tudjuk határozni. Azt már önmagában is anyagi és presztízvesztésként élhette meg, hogy a VI. fizetési osztályba sorolt múzeumi igazgatóőri állásból (210.000 K) ugyanezen fizetési osztályba sorolt nyilvános rendkívüli tanár lett, és nem került át az egyetemi tanárok illetménytáblájába, mely már az első három szolgálati év szerint is 240.000 K havi fizetést határozott meg. A rendelet 20/a. pontja ehhez még 40.000 K egyetemi tanári pótlékot is hozzátett, amelyre „rendkívüliként” Holub szintén nem lehetett jogosult. Holub ugyan kinevezése pillanatától kezdve azonnal átvette helyettesítéssel Hodinkától az egyetemes történeti tanszéken való oktatást, és két gyermeke után (csekély összegű) családi pótlékra is jogosult volt, de – a jelek szerint – sem rendes fizetése és lakhatási pótléka, sem helyettesítésből fakadó illetményei kifizetése vonatkozásában 1924 elejéig nem volt megfelelő intézkedés. 1924. január 25-én kelt az a VKM-utasítás, melyben – „*a multra nézve azonnal, a jövőre nézve pedig havonként előlegesen*” – 1923 októberére 540.000 K, novemberre 585.000 K, decemberre 630.000 K, januártól havi 720.000 K fizetést, továbbá lakhatás fejében visszamenőleg évi

75 OSZK Levelestár – Holub József levele Békefi Remighez (Pécs, 1924. ápr. 22.)

76 *Hivatalos Közlöny*, (1924):12. 134. (1924. jún. 15.); PTE EL VIII. 107. e. 5. d. 181/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanár ny. rendes tanárrá való kinevezése tárgyában.

77 KOVÁCS I.–KENDE 2006 [2011]. 101.

78 A m. kir. minisztériumnak 1923. évi 6.000/M.E. számú rendelete az állami és vármegyei tisztviselők és egyéb alkalmazottak illetményeinek, illetőleg az állami és vármegyei nyugdíjasok, özvegyek és árvák ellátási díjainak újabb szabályozása tárgyában. *Budapesti Közlöny*, (1923):171. 1–9. (1923. júl. 31.)

79 KOVÁCS I. 1978 [2011]. 15.

80 ROMSICS 2005. 156–157.

410.400 K, 1924 februárjától pedig évi 486.400 K állampénztári kiutalását rendelte el a miniszter.⁸¹ A Hodinka helyettesítéséből fakadó díjazásról szintén csak 1924 februárjában történt intézkedés, visszamenőlegesen összesen 1.938.000 K értékben (februártól júniusig havi 600.000 K-ban meghatározva a helyettesítés díját).⁸² Az infláció miatt a díjtételek arányaival kapcsolatban nehéz ugyan állást foglalni, ám az illetmények kiutalására vonatkozó utasítások időpontjai azt a benyomást keltik, mintha Holub József az 1923/24. tanév első szemeszterét ingyen dolgozta volna végig, ami a „méltánytalanság” érzését – a rendes tanári kinevezés elmaradása miatti presztízsveszteség mellett – ugyancsak megalapozta.

A fenti anyagi és presztízsszempontokat illető „reparáció” folyamata azonban 1924 elején már folyamatban volt. Holub József esetében a „vidéki” történettudósi egzisztencia megalapozásának komplexitását mindazonáltal jól érzékelteti Thienemann Tivadar referátuma, akit a bölcsészkar kért fel a nyilvános rendes tanári felterjesztéshez szükséges előadói javaslat elkészítésére. Thienemann Holub szakmai teljesítményének némileg formális áttekintése után tudniillik pontosan mutat rá arra a differenciára, amely egy fővárosi és vidéki karrier között tátongott:

„Holub József kiváló tudományos egyéniségét szemmel tartva a bölcsészeti kar, mikor tavaly a magyar történelmi tanszéket betölteni kívánta, őt nyilvános rendes tanárnak hívta meg és terjesztette föl egyhangú szavazás alapján kinevezés végett, de karunk óhaja csak részben teljesült és Holub József nem nyilvános rendes, hanem nyilvános rendkívüli tanárnak neveztetett ki. Ebben a minőségében is tavaly buzgó tanári működésével karunknak osztatlan elismerését érdemelte ki. Nemcsak a magyar történelmet adta elő, hanem mint helyettes tanár ellátta a világtörténelmi tanszék teendőit is, tehát ő volt tavaly karunkon a történelemnek egyetlen képviselője. Szokatlan jelenség volna magyar egyetemeken, ha magyar történelem képviselőjére csak egy nyilvános rendkívüli tanszék jutna. Különös elismeréssel ki kell emelni, hogy Holub József az elmúlt félévben egész munkarejét karunknak szánta és teljes odaadással foglalkozott hallgatóival, pedig számára a nyilvános rendkívüli tanárrá való kinevezés előlépést alig, de anyagi megterhelést jelentett, hiszen ő mint a Nemzeti Múzeum igazgató-őre ugyanannyi javadalmazással, mint a budapesti egyetem magántanára, mint a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja Budapesten sokkal kedvezőbb feltételek mellett folytathatta volna tudományos pályáját és működését, mint a mi kezdetleges felszerelésű egyetemünkön. Azt hiszem a tekintetes Kar osztatlan helyeslésével fogok találkozni, mikor az ő nyilvános rendes tanárrá való kinevezését javaslom.”⁸³ [Kiemelés tőlem – Sz. G.]

A nyilvános rendes tanári kinevezés elnyerése után Holub számára a következő feladat a szakmai egzisztencia további lehetőségfeltételeinek megteremtése volt.

(A befejező közlemény a Per Aspera ad Astra 2016/1. számában olvasható.)

⁸¹ PTE EL VIII. 107. e. 5. d. 193/1923–24. A vallás és közoktatásügyi Miniszternek a IX. ker. állampénztárhoz intézett rendeletének másolata tárgyában, Dr. Holub illetményei tb.

⁸² PTE EL VIII. 101. b. 9. d. 1463/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanár részére helyettesítési díj utalványozása tb. felter.

⁸³ PTE EL VIII. 107. e. 5. d. 181/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanár ny. rendes tanárrá való kinevezése tárgyában.

FORRÁSOK

- ELTE EKK Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és régiségtár, Budapest
- G 628 Szekfű Gyulához intézett levelek
- ELTE EL Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Budapest
- 8/a. A Kari Tanács jegyzőkönyvei és mellékletei (1889–1992)
- 8/b. A Dékáni Hivatal iktatott iratai (1889–1995)
- ETE BNyTK TJ *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1918–1940.* Szerk. és összeáll.: Kovács Adrienn. Pécs, 2012. (PTE Egyetemi Levéltár kiadványai 2.)
- OSZK Levelestár Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár
- PTE EL Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Pécs
- VIII. 1. a. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem iratai, A Rektori Hivatal iratai (1914–1923)
- VIII. 1. g. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem iratai, A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar iratai (1917–1923)
- VIII. 101. b. ETE Rektori Hivatal iktatott iratai (1923–1951)
- VIII. 101. e. ETE Rektori Hivatal nem iktatott iratai (1925–1951)
- VIII. 107. e. ETE Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar iktatott iratai (1923–1941)
- SZÁZADOK *Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye.* Budapest.

IRODALOM

- ÁDÁM 1986 *Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága.* Szerk. ÁDÁM Antal. Pécs, 1986. (Studia iuradica auctoritate universitatis Pécsi publicata, 109.)
- DEBRECZENI-DROPPÁN 2011 DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum élén (1923–1932). In: *Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2011. 82–93.
- DEGRÉ 1965 DEGRÉ Alajos: Iványi Béla (1878–1964). In: *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, (1965):3. 10–11.

- FONT 1996 FONT Márta: Hodinka Antal (1864–1946). *Baranya*, 9–10. (1996):1. 295–298.
- HALASY-NAGY 1999 HALASY-NAGY József: Summa vitae. Önletrajzi vázlat. In: *Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok. Studia historiae literarum et artium, 2. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szerk. LENGYEL András. Szeged, 1999. 207–237.
- HOLUB 1917 HOLUB József: *A főispán és alispán viszonyának jogi természetéről. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez*. Budapest, 1917.
- KLEBELSBERG 1927 KLEBELSBERG Kuno: A magyar történeti kutatás feladatai és a szellemi tudományok terén a kutató munka megszervezése. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitó beszédek (1917–1923). In: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*. Budapest, 1927. 74–129.
- KOVÁCS I. 1978 [2011] KOVÁCS I. Gábor: A diplomások kereseti viszonyai a két világháború között. (Adatok a társadalmi hierarchiához). In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest, 2011. 9–31.
- KOVÁCS I. – KENDE 2006 [2011] KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest, 2011. 99–198.
- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000.
- LAKOS 2006 LAKOS János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Budapest, 2006.
- LENGVÁRI 2014 LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*, (2014):1. 15–25.
(<http://per-aspera.pte.hu/archivum/1-szam-1.html>)
[2015.11.20.]
- NAGY – SZABÓ 2006 NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: Ecsetvonások Holub József tudományos portréjához. In: *Tolna megyei levéltári füzetek, 11*. Szerk. DOBOS Gyula. Szekszárd, 2006. 159–183.
- RAVASZ 1983 RAVASZ János: *Pécsi Tudományegyetem: 1923–1950*. I–VII. kötet. [Gépirat] Pécs, 1983.

- RESS 2011 RESS Imre: Szekfű Gyula, a levéltárnok 1918–1919-ben. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. A szerk. munkatársa: NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011. 76–97.
- ROMSICS 2005 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2005.
- STIPTA 2003 STIPTA István: Jogtörténet-tudomány. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2003. 622–637.
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940.
- SZABÓ 1986 SZABÓ Mária: Illés József. *Jogtörténeti Szemle*, (1986):1. 95–96.
- SZEBERÉNYI 2014a SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. I. közlemény. *Per Aspera ad Astra*, (2014):2. 117–137.
[<http://per-aspera.pte.hu/archivum/2-szam-2.html>]
[2015.11.20.]
- SZEBERÉNYI 2014b SZEBERÉNYI Gábor: A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In: *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes születésnapjára*. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor. Pécs, 2014. 455–474.
- SZENTPÉTERY 1935 SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története. IV. köt.) Budapest, 1935.
- SZIKLAY 1978 SZIKLAY László: Hodinka Antal, a modern magyar szlavisztika egyik úttörője. *Filológiai Közlemények*, (1978):2. 223–226.
- SZÖGI 2011 SZÖGI László: Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban. In: *Történeti ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2011. 77–81.
- THIENEMANN 2010 THIENEMANN Tivadar: *Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései*. Sajtó alá rend. KONCZ Lajos. [Pécs, 2010.]

VARDY 1976

VARDY, Steven Bela: *Modern Hungarian Historiography*. New York–Guildford, 1976. (East European Monographs, 17.)

WAKTOR 2004

WAKTOR Andrea: „Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról”. Thallóczy Lajos és köre Bécsben. *Budapesti Negyed*, 2004. tél.

(http://bfl.archivportal.hu/id-888-waktor_andrea_quot_kegyelmes.html) [2014.11.01.]

József Holub and the Relocation of the Tagányi Library to Pécs

The Existential Opportunity-Conditions of a Small Town History Professor at the End of the 1920's

(Part II)

by Gábor Szeberényi

(Summary)

The second part of the study reveals the potential advantages and limits of professional opportunities lay before József Holub during the Spring and Summer of 1923, and tries to determine those personal and professional considerations which finally led to his decision to accept the professorship at the Elisabeth University in the Autumn of the year. In the background of Holub's personal choices, the paper also tries to reconstruct thoroughly the exact „institutional circumstances” and processes of decision making related to the filling of the (semi-)vacant department of Hungarian History of the University, which was in an in-transit state during 1923, and moved from Budapest to Pécs till the end of the year, while left behind many of its lead professors in the capital. Within this framework the author tries to point out that the acceptance of History professorship at the Elisabeth University was a good, but not necessarily the only (or even the best) choice for Holub in 1923.